

ELMONDOM AZ ÉLETEDET ALBÉRLETEKBEN

– Beszélgetés Balla Margittal
Gáli Józsefről

„Fulladj meg, bassza meg!” – kiáltja dühében Gáli József elbeszélője unokatestvérére 1943 nyarán. Majd így folytatja: „Ez meg is történt a következő nyáron. Gázban, június 29-én, Péter-Pálkor, a kivagonírozásunk napján.” A Klubrádió Belső közlés című műsorában készült beszélgetés leirata.¹

Picit később beszéljünk arról is, mi az oka, hogy meg kell magyarázni, ki volt Gáli József és miért nincs ott abban az írói panteonban, ahol méltó helye volna. Most először mesélj kicsit az utolsó néhány évről, arról az időszakról, amikor a felelőse voltál. Gáli József 1930-ban született, és élete végig a halál közelében élt. Hogyan is zajlott ez, Auschwitztól 1981-ig?

1977-ben találkoztunk Nagymaroson, a Művészeti Alap alkotóházában. Ez egy Dunára néző épület, ma a vízirendőröké, pusztul lefelé. Még látszik a szoba, amelyikben ő lakott, meg az is, amelyikben én. Egy asztalhoz kerültünk, és két hét múlva elmentem vele – röviden ennyi a találkozás története. De azt gondolom, nem lehetett úgy elmenni mellette

– pontosabban ő nem tudott úgy elmenni emberek mellett –, hogy ne változtassa meg az életüket. Az enyémet is megváltoztatta – úgy értem, addig velem nem igazán törtétek különösen érdekes dolgok. Egy asztalnál ültünk, és fokozatosan adagolta, mi minden történt vele. Úgy kezdődött, hogy hallottam egy halk ketyegést. Rákérdeztem, miért hallok folyton a ketyegést. Kicsit odahúzta a fejem és megmutatta, hogy ő ketyeg: a beépített szívbillentyű volt. Aztán lassan jött a többi történet: a klinikai halál, az '56-os dolgok, és mindennek a végére Auschwitz. Az egész nagyon meglepő és megrázó volt, nem tudom másként mondani: nem lehetett nem szeretni. Igazából négy évet voltunk együtt, de bőven elmegy tizennégynek vagy többnek is; az idő megváltozik aszerint, mi történt ebben az intervallumban.

1968-ban került a klinikai halál állapotába. Eörsi István a halála után úgy jellemezte, „mind ez ideig tizenkét évenként halt meg” – '44-re rá tizenkét évvel, '56 után halálra ítélték a forradalomban tanúsított részvételéért, majd újabb tizenkét év múltán orvosi műhiba folytán leállt a szíve. Később is csak Heinrich Böll közbenjárására engedték ki nyugati kezelésre, a hetvenes években.

Megérdemli a hamburgi sebész, hogy elhangozzék a neve, Kalmár Péternek hívják. Nem volt egyszerű: Jóska egyik ismerőse Jugoszláviában találkozott a Hamburgban élő fiával, és ő hozta össze őt Kalmár Péterrel. Az orvos ismeretlenül is azt üzenté, „ha kijön, megoperálok”. Kiment, de sürgősségi esetként lehetett csak így megoperálni, tehát rosszul kellett lennie. Rosszul lett, megoperálta. A műtét sikeres volt, csak mindazt a romlást, ami előtte történt, már nem tudta megváltoztatni. Lehetett tudni, hogy a szívbillentyű ott van, az anginas görcsök állandóak, de mondhatom, nem törődött vele. Nagyon erős volt benne a szabadságszeretet, az élni akarás, és az, hogy minden pillanatot a végsőkéig kell kihasználni.

Az egész halálközelség, ami végigkísérte az életét, ott van az írásaiban. Ott volt-e a mindennapokban?

Ott, de mondhatnám, játszott vele, a szemébe nézett. Aki egyszer anginas görcsöt kap,

¹ Ezen a szövegen kívül a Szerb Jánosról készült beszélgetés anyagát is a Belső közlés műsorának leirata képezi.

utána általában nagyon megijed, és megpróbál máshogy élni. Ő képes volt rá, hogy mikor az anginás görcse után kimentem egy pohár vízért, arra értem vissza, hogy sétál és cigarettázik. Őrület. Azt mondta, azért cigarettázik, mert kíváncsi, attól van-e az anginás görcs. Persze a halálközelség sokkal régebben kezdődött: tizennégy évesen egyedül jött vissza Auschwitzból.

Igyekezett maximálisan kihasználni a pillanatot, nehéz volt vele lépést tartani. Akár éjjeli kirándulásról, akár ötletszerű utazásról, hajózásról legyen szó – ami csak belefért; számára ez versenyfutás volt az idővel: hisz nyilván érzi az ember, ha nincs nagyon sok hátra. Konkrétan is számos helyzet volt, amikor például a vonat után futottunk: ő a beteg szívével, én általában magas sarkú cipőben – hogy elég szép legyek –, és amellet a két kezünkben kofferral, hogy ajándékot hozzunk az itthoniaknak. Külföldre menni sem volt egyszerű. Az éves kontrollokra Heinrich Bölltől kaptunk mindig meghívólevelet, úgy tudtunk kimenni. Meg is látogattuk, s ha már ott voltunk Németországban, kicsit átmentünk Franciaországba, néha Hollandiába, és mindenütt összeszedtünk valami ajándékot: főleg farmernadrágokat és rengeteg Fa szappant – akkor az volt a sláger.

Az írásai is annak a tudatában születtek, hogy ennyire véges az élete? Mennyire befolyásolta a halálközelség az írását, egyáltalán, mi tette őt íróvá?

Mesélte, hogy gyerekkorában, mikor már tudott írni, öt éves kora körül, kírta az ajtajára: Gáli József író. A halálközelséget nem lehetett kikerülni, nem lehetett nem írni róla. De ami Auschwitzot illeti, azt mondta, húsz évig beszélni sem tudott róla, nemhogy írni. De végig ott volt.

Így születtek a meséi? Aki nem tud írni az Auschwitz-szindrómáról, az mesékbe önti?

Nem. Az ötvenes években azt lehetett csak írni. A főiskolás dramaturgok kijártak vidékre anyagot gyűjteni, ebből született a mesés-könyv. Először osztályidegenként kirúgták a Színművészeti Főiskoláról, majd utána, mivel az *Erős János* című mesedarabjára díjat kapott, visszavették. Ekkor már közértsen dolgozott, tehát már munkáskáderként vet-

ték vissza. Az osztályidegenség pedig úgy jött, hogy édesapja, Goldstein Géza a gyulai tudósanatórium igazgatója volt, az édesanyja is ott dolgozott – orvos szülőlk; így polgári családnak számított.

Ők nem jönnek már vissza Auschwitzból. Hányan voltak?

A szülőkön kívül a nagymama, valamint Ákos, a bátyja és Éva, a nővére. És természetesen a nagynénik, unokatestvérek is. Senki nem jött vissza, csak ő.

Itt kezdődik a nagyon megterhelt élete. Persze, az ötvenes években sokan mesét írtak, de lehetséges-e, hogy mégis ezzel akarta ellensúlyozni ezt a sok elviselhetetlenséget?

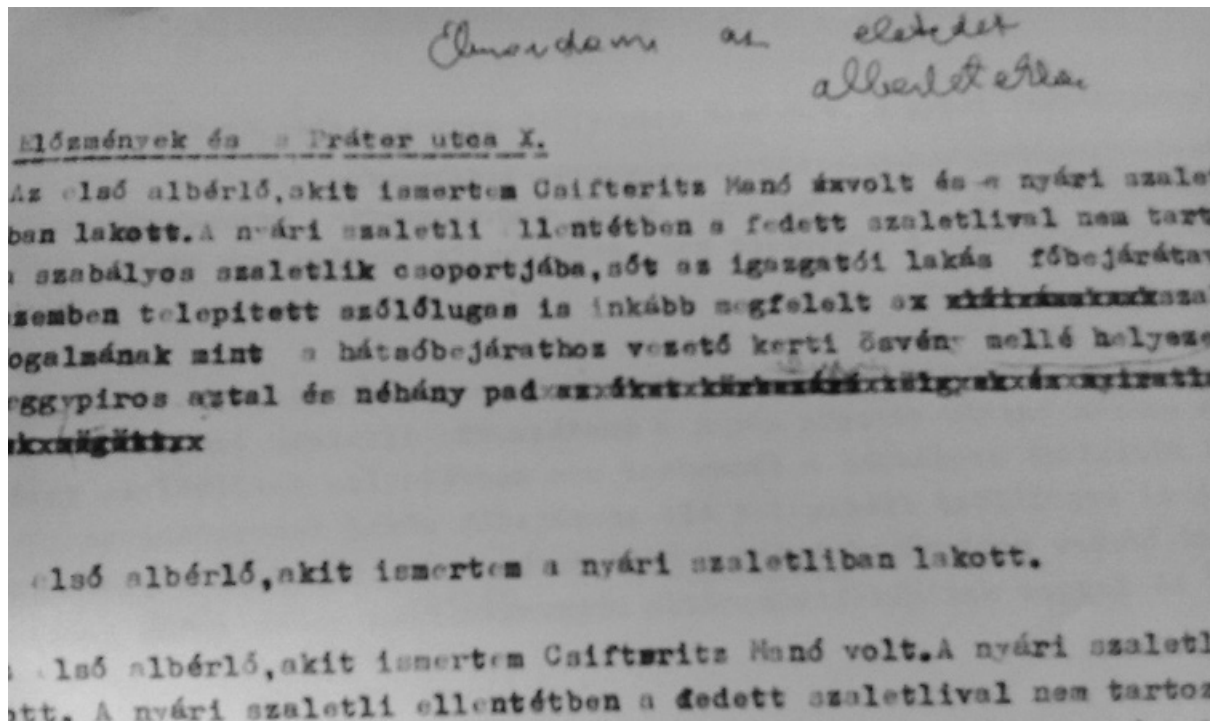
Nem hinném, ugyanis minden meséje kicsit szimbolikus és szomorú. Az egyik mesét színházban is bemutatták – *A lány, aki maga volt a tűz* –, nem valami vidám mese. Az összes többi is inkább szomorú, mintsem életvidám.

A halála évében Szúnyogok és nemeskócsagok címmel jelent meg az elbeszélőkötete, aminek második részében az állatokon keresztül meséli el a saját élettörténetét. Itt is nagyon furcsán, finoman, szomorkásan kapcsolódik össze a mesemondás a saját életével.

A ciklus címe *Elmondom az életedet állatokban*. Például amikor Auschwitzról van benne szó, beszél ugyan konkrét dolgokról, mégis inkább több olyat találunk, hogy agyonverik a kedvenc kutyáját, mert akkor már élnek a zsidótörvények, és az egyik szolga úgy gondolja, zsidónak ne legyen fajtisza kutyája. Az állatoknak szimbolikus jelentéstartalmuk van. A *Farkaskutyákban*, ami arról szól, amikor Auschwitzban mennek zuhanyozni – miközben tudjuk, mik történtek ott –, a rabokat kísérő farkaskutyákról ír, az ő nagyszerűségükről, a szépségükről, a szemükről.

Mindenekelőtt Eörsi István tartotta meg Gáli emlékezetét, ő írt róla a legtöbbet. Három név kapcsolódik itt össze: Eörsié, Gálié és Angyal Istváné. Angyal története rejtjelezve ott van a kötetében is. A barátságukat '56 forrasztotta össze, bár már korábban megismerkedtek.

Egészen pontosan Auschwitzban. A *Farkaskutyák* című írásában ír róla mint „kellemtlen modorú nyurgáról”, aki megmenti a

Gáli József utolsó kézírata

többiek haragja, verése elől. Az ötvenes évek fordulóján találkoztak azután újra. Angyal nevelőmamája, Bertike később is a Jóskaék-nál élt. Én viszont már nem ismerhettem.

Eörsihez viszont még jártatok.

Persze, jó barátságban voltunk. Még Nagymaroson, amikor megismerkedtünk, Jóska néha visszavonult írni, és az izgatta, mit fog hozzá szólni Eörsi.

Fontos mérték volt, hogy ő mit mond?

Igen, Eörsi mérce volt. Jóska iszonyú nagy gonddal és lassan összeírt vagy tíz mondatot – a lassúságnak nem fizikai oka volt, hanem az, hogy nagyon sokszor átgondolt minden mondatot. Ezután Pesten kellett találkozni Eörsivel. Úgy vezette föl, „mert az Eörsi egy termékeny barom, és most legalább látja, hogy dolgozom” – és ezt a tíz mondatot prezentálta neki. Ami nagyon szép tíz mondat volt, szó se róla, csak úgy vitte el hozzá, mint egy *Háború és béke* méretű regényt.

Akkor talán nem is csak a rövid életének, hanem ennek is betudható, hogy viszonylag sovány mennyiség maradt meg tőle. A hagyatékban maradt valami, vagy ennyi a Gáli-életmű, amit ismerünk?

A novellák mind megjelentek, viszont a színdarabokat még sosem adták ki. Most szó van róla, hogy egy kiadó újra kiadja a novellákat, a színdarabokkal együtt.

Két drámája van, az egyiket pont '56-ban mu-

tatták be, ami aztán picit közrejátszott az ő '56 utáni meghurcolásában.

Biztos, hogy a *Szabadsághegy* nagyon közrejátszott az elítélésében, saját maga szerint is. Később, november 4. után is szerkesztettek lapot Obersovszky Gyulával, de szerinte sem ez volt a legfontosabb, hanem a színdarab.

Hisz a darabot éppen a Rajk-újrátemetés napján mutatták be.

A nézők között ott volt Nagy Imre is. Gobi Hilda szerepelt benne, s úgy tudom, csak egyszer játszották.

Ez volt a főiskolai diplomamunkája. Miért robbant 1956 októberében?

Az ötvenes évek mentalitásáról szólt: egy család életén keresztül derül ki benne, hogy már nem úgy működik a rendszer, ahogyan kellene. Például letagadják a mama előtt, hogy az egyik fia börtönben van – az ötvenes évek erős kritikája volt.

Mindazonáltal mintha az életmű csúcsa az említett elbeszéléskötet volna, minthogyha abban sűrűsödne a traumák, abban jönne át minden, amit húsz évig elfedett.

Szerintem is ez a főműve, különösen az utolsó írások, azon belül is *A püspök madarai*. A sok szörnyűség mellett ugyanakkor komoly humora is volt, ez itt is átjön egyes mondatokban. A szörnyűségekről sem lehet pusztán tömény szörnyűségekként be-

szélni. A hétköznapi életben is így volt: azt mondtuk egyszer, ha van jóisten, biztos van humora, és azzal szórakozik, hogy nagyon megpróbálja az embert. Bármibe fogtunk, mindig kicsit bonyolultabban ment, mint ahogyan kellene. Miközben Jóska fantasztikus menedzsertípus volt, az én kiállításaimat is mindig ő szervezte. Persze telefon nélkül – akkor még nem volt mobiltelefon, és néha sorban kellett állni pesti telefonfülkék előtt, amelyekről lehetett tudni, hogy elromlottak, és úgy lehet külföldre telefonálni, hogy nem veszi el a pénzt.

A halála napján is a te kiállításodra készült. Nehéz kérdés, de látod-e, látható-e, hová teljesedett volna ki az életmű, ha lett volna rá idő, lehetőség? Mi maradt benne, mit vitt el?

Nem tudom. Jóska erre is humorral válaszolna: „ha a nagymamámnak kereke lenne, ő lenne a lyoni omnibusz”. Azt gondolom, ezek az írások a személyes kötődésemtől függetlenül is nagyszerűek, egyedül Andreï Makine-nal, *A francia hagyaték* szerzőjével tudnám rokonítani. Nem is elsősorban a téma, hanem a gondolatok tömörsége és szépsége miatt. Térben és időben párhuzamosan vezeti a történet szálait, egyszerre a múltban és a jelenben. További érdekesség, hogy a témák nehézsége miatt nem első személyben írta meg őket, nem is harmadikban, hanem tegezi önmagát. „Te ott ültél a lépcsőn a fa alatt, a gyepen hirtelen felbukkant egy hatalmas testű állat, először kutyának nézted” – így beszél.

A képen látható kézirat az utolsó, amit a halála előtt elkezdett.

Az volt a terve, hogy új ciklust kezd, *Elmondom az életedet albérletekben* címmel. A kezdő rész címe *Előzmények és a Práter utca 10.* lett volna. Egy mondat maradt belőle, hétszer elkezdve.

A Kádár-rendszerben, sokakhoz hasonlóan, ő is fordított, ráadásul nagyon jókat: többek között Kafkát, Wedekindet, Schillert. Talán a Kafka-fordításai a legemlékezetesebbek.

A többi is, amit németből fordított, például Herman Hesse, Handke. Vagy Ibsen. Ugyanolyan gondosan fordított, mint ahogy írt. Képes volt egyetlen szóért végiglapozni

a tucatnyi vastag szinonimaszótárunkat, ha valamiben nem volt biztos vagy szebbet akart. Az első fordításai egyike egyébként egy rendőrkutya-idomító könyv volt, amit a börtönben kapott feladatul. Ezt tekinthetjük induló fordításnak.

A fordítás, miközben nyilván kényszerből csinálta, a szabadságot is jelenthette számára.

Sőt ajánlhatott is könyveket. Sok német könyvet hoztunk haza azért, hogy elolvassa és szinopszist írjon róla a kiadónak.

Te festőművész és grafikus vagy, színházi előadásokat csinálsz. Mit viszel tovább, amin ott az ő kézjegye?

Az életemet, a gondolkodásomat, az agyamat. Ami mind megváltozott azóta, hogy őt ismertem. Azt viszem tovább, ami én lettem annak révén, hogy megismertem. Illetve esetleg a színházat. Még az ő életében csináltam először díszletet meg bábót – a színház talán itt indult, a rendezés csak később jött. A legfontosabb mégis az, hogy engem alakított át.

Volt közös tervek, munkátok?

Én rajzoltam a könyve címlapján látható feltámadás-tortát. Marcipánból, rajta Jézussal, az öt sebe a dunsztosból való rumos meggyből áll. A püspök leveteti a kirakatból, mondván, mégse illik marcipánból enni Jézus testét. A belső címlapon pedig Churchill, a macska látható.

A végén térjünk vissza oda, ahol elkezdtük, azaz hogy Gáli nincs a méltó helyén. Arról beszéltünk, hogy irodalmi remekművet hozott létre, de a kánonban nem szerepel. Miért felejtették el íróként?

Nem tudom. És nem is csak íróként tűnt el: ha a Corvin köznél megnézzük az emléktáblákat, Obersovszky neve, akivel együtt futott a pere, rajta van, az övé pedig nincs. Mondjuk, ezt bánom kevésbé, mostanában ugyanis sokaknál divat a kalapjuk mellé tűzni az egész '56-ot, úgy, ahogy van, nekem pedig például nem tetszik a Corvin köznél a puskás gyerekszobor – azt gondolom, nincs olyan eszme, amelyik legitimálja, hogy egy gyereknek puskát adjanak. Biztos vagyok benne, hogy Jóska is így gondolná. Az a rosszabb, hogy az írásait nem tartják számon.

MARTON Éva